

BESLUT

Diarienummer V 2023/1896

Datum 2023-11-09

Rektor

Lunds universitets svar på UKÄ:s förfrågan om lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten

Bakgrund

Regeringen har gett i uppdrag till Universitetskanslersämbetet (UKÄ) att sammanställa lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten och en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. Inom ramen för detta uppdrag har UKÄ skickat ut en remiss med ett antal frågor som Lunds universitet ombeds att besvara. Svaret ska lämnas in till UKÄ senast den 13 november 2023.

Beslut

Universitetet beslutar att överlämna följande remissvar till Universitetskanslersämbetet.

Beslut i detta ärende har fattats av undertecknad rektor i närvaro av förvaltningschef Susanne Kristensson efter hörande av representant för Lunds universitets studentkårer och efter föredragning av stabsråd Tim Ekberg.

Erik Renstöm

Remissvar till UKÄ om lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten

Universitetskanslersämbetet (UKÄ) har skickat ut en förfrågan (regnr 111-0127-23) bestående av fyra olika frågor till universitet och högskolor om arbetet med den akademiska friheten. I följande anger Lunds universitet sitt svar.

Lunds universitet vill börja med att understryka vikten av att den akademiska friheten främjas och värnas. Akademisk frihet är en förutsättning för att lärosäten ska kunna utföra sina uppdrag med kvalitet och trovärdighet. Det fria kunskapssökandet utgår från att det inte på förhand går att veta vilka kunskaper och kompetenser som är viktiga i framtiden. Framtiden är alltid osäker och forskningen och det fria kunskapssökandet behöver ständigt förändra vilka frågor som ställs och vilka problem som ska lösas. Även att ifrågasätta etablerad kunskap och utgångspunkter är en central och viktig del i det fria kunskapssökandet.

Akademisk frihet består av flera delar som förstärker varandra. I sin kärna omfattar akademisk frihet såväl forskning som högre utbildning samt institutionell autonomi. Universitet och högskolors självbestämmande har som syfte att säkerställa att forskningen och utbildningen är fri från otillbörlig styrning och fritt kan generera och sprida kunskap. Lärosätenas institutionella autonomi och de villkor som definieras i styrsystem utgör den grund som lärosätena kan verka inom för att främja och värna den akademiska friheten. Det går därmed inte att särskilja lärare och forskares individuella frihet från lärosätenas autonomi.

Samtidigt som det fria kunskapssökandet och förmedlandet av kunskap är kärnan i lärosätenas väsen så finns alltid krav på att utbildningen och forskningen ska komma samhället till gagn. Det finns en förväntan att lärosäten utbildar för en mängd funktioner i samhället och att arbetsmarknadens behov av kompetens tillgodoses. Forskningen behöver lösa konkreta problem och stödja samhällets och näringslivets behov av kunskap och utveckling. Inom ramen för den akademiska friheten

behöver lärosätena ta hänsyn till och väga in regeringens och det omgivande samhällets behov och förväntningar.

Lärosätena själva har ett betydande eget ansvar i att värna och främja den akademiska friheten. Det är avgörande att inom lärosätet hitta en funktionell balans mellan individers, grupper och ledningsstrukturers rättigheter och befogenheter. Lärosätena måste ha strukturer som klarar av att både stödja lärare och forskares frihet och samtidigt kunna fatta strategiska beslut. Alla inom akademien har ett ansvar för att bidra till en fungerande balans mellan olika önskningar, viljor och behov.

Universiteten och högskolornas verksamhet utgör en viktig grund för den demokratiska utvecklingen. Demokratin kan aldrig tas för given, den måste ständigt odlas och värnas. Både demokratin och den akademiska friheten är hotad i vår värld. Hotet kommer inte primärt inifrån lärosätena utan framför allt från olika former av politiska krafter och från olika typer av särintressen som vill utmana lärosätenas position och definitioner av kunskap och fakta.

Att endast fokusera på lärosätenas arbete med att främja och värna lärare och forskares individuella frihet utan att samtidigt sätta in frågan i sitt större perspektiv leder till enögdhet och kommer att ge en missvisande bild. Den akademiska friheten går inte att särskilja från den institutionella autonomi och hur statsmaktens system för styrning, resurstilldelning och uppföljning är utformad. Den institutionella autonomi är den klippa som den akademiska friheten bygger på. Lunds universitet återkommer till detta i svaren på fråga 4.

Fråga 1

Redogör för lärosätets eget arbete med att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning, i enlighet med bestämmelsen i högskolelagen.

Fritt kunskapssökande och fri spridning av kunskap är kärnan i universitetets verksamhet. Universitetets grundstruktur bygger på att möjliggöra och stimulera det fria sökandet och det fria spridandet av kunskap. Detta arbete låter sig dock inte enkelt fångas i en kortare beskrivning då det är en inbyggd del av universitetets grundläggande struktur och verksamhet.

Den akademiska friheten utgår från att det är lärosätena själva, inom sin kollegiala krets, som ska definiera vilken verksamhet som ska bedrivas och hur den ska genomföras och förmedlas. Den akademiska friheten är därmed sammanlänkad med kollegialiteten och den kollegiala styrningen. Kollegialitet är en samarbetsform och styrform som betonar flexibla arbetsformer och individens ansvar. Grundtanken är att flera personers kompetens tillsammans kan skapa ett bättre vägval än en enskild individs möjligheter att fatta kloka beslut. Kollegialitet är lika mycket en arbetsform och en kultur som en styrform.

Akademisk frihet kräver ett akademiskt ansvar. Akademiskt ansvar handlar om att de som är involverade i akademisk verksamhet har en uppgift att säkerställa att deras arbete är vetenskapligt korrekt och etiskt hållbart. System som stimulerar och garanterar att forskningen utgörs etiskt, korrekt och med god kvalitet är därmed även sammanlänkat med den akademiska friheten. I detta ingår inte minst en organisation som understödjer och säkerställer kritisk diskussion och en systematiserad kollegial granskning.

Nedan följer några konkreta exempel på styrdokument, organisationer och förutsättningar som på olika sätt är relevanta för frågeställningen.

Övergripande styrdokument

Lunds universitets yttre regelverk utgörs av olika typer av centrala dokument och beslut. Universitetets delegations- och arbetsordning definierar verksamheternas yttre förutsättningar. Dessa styrdokument ger fakulteterna och institutionerna ett stort delegerat handlingsutrymme och eget ansvar. Genom en decentraliserad organisation skapas förutsättningar för att ge de aktiva forskarna och lärarna makten och friheten att definiera och lägga upp verksamheten.

Lärare och forskares möjligheter till inflytande över verksamheten är en grundförutsättning för utbildningens och forskningens frihet. För att detta ska fungera i praktiken krävs kollegiala strukturer, öppna diskussioner, tillit och transparens. Lunds universitet har en fastlagd kollegial beslutsstruktur på fakultets- och institutionsnivå. Detta betyder att fakultets- och institutionsstyrelser tar beslut som direkt är kopplade till utbildningen och forskningen. Detta stärker enskilda lärare och forskares rätt och möjlighet till inflytande.

Lunds universitets strategiska plan för åren 2017 – 2026 utgår från en värdegrund som bland annat tar sin utgångspunkt i Magna Charta Universitatum, där vikten av akademisk frihet och autonomi fastslås. Universitetet ska stå fri från påtryckningar från omvärlden och försvara utbildningens och forskningens frihet, integritet och kvalitet. Fakulteter och institutioners arbete ska utgå från och vägledas av den strategiska planen.

Universitetets plattform för strategiarbete för 2023 – 2024 utgör ett komplement till den strategiska planen och är ett verktyg för att fokusera, accelerera, strukturera och inspirera utvecklingsarbetet. Den strategiska planen vägleder universitetsledningen, fakulteterna och institutionerna. Den strategiska plattformen lyfter fram att en hög grad av organisatorisk autonomi och akademisk frihet är central för universitetet och borgar för att hela samhället och dess institutioner kan utforskas och granskas. Universitetet ska vara en aktiv röst i frågor som handlar om samhället.

Organisation och stöd

Forskningsetik och etisk prövning är en central verksamhet vid universitetet. Vid de flesta fakulteter finns etikråd med uppdrag att bevaka etikfrågor av relevans för utbildning och forskning vid fakulteten och fungera som stöd

till forskare. Vid varje fakultet finns även ett vetenskapligt ombud som stödjer forskare i frågor som bland annat handlar om god forskningssed, publicering, etisk granskning och samarbete. Vid Lunds universitet finns många olika typer av utbildningar kopplade till etikområdet, bl.a. en obligatorisk utbildning i etik för alla doktorander.

Vid Lunds universitet finns ett centralt råd för etik och akademisk frihet. Rådet arbetar för att öka förståelsen för vikten av ett etiskt förhållningssätt vid universitetets verksamheter. Syftet är att stimulera till diskussion och debatt i etiska frågor samt främja kunskapsutveckling inom området etik och akademisk frihet. Rådet har varit med att utforma principer för forskningskommunikation. Rådet har bland annat ordnat seminarier om trygga rum i undervisningen, om auktoritära hot i ett globalt perspektiv samt om den akademiska friheten i Ukraina.

För Lunds universitet är det viktigt och prioriterat att forskare kommunicerar sin forskning både inom forskarsamfundet och till det omgivande samhället. Forskare vid universitetet har dagligen kontakt med politiker, näringslivet, den offentliga sektorn och enskilda medborgare för att utbyta erfarenheter och kunskaper. Forskare deltar i media eller genom sociala medier för att föra ut kunskap till en bredare och större publik. Lunds universitet uppmuntrar och underlättar för alla medarbetare och studenter att delta i det offentliga samtalet och ser det som viktigt att lärare, forskare och studenter är med i de samhällsdiskussioner som förs.

Universitetet erbjuder ett brett stöd och i olika former för att underlätta för forskarna att kunna kommunicera sin forskning. Stödet handlar bland annat om utbildningar, kompetensutveckling och språkträning. Många olika kanaler har upprättats och används för att kommunicera forskningsresultat. Dessa kanaler för kunskapsspridning omfattar vetenskapliga tidskrifter, olika former av skriftserier, artiklar i nyhetsmedia, på sociala plattformar och genom universitetets hemsida. Många forskare använder sina egna sociala medier eller bloggar som komplement till universitetets officiella kanaler. Biblioteken och arbetet med öppen vetenskap är även verktyg, forum och faktorer som är kopplade till kommunikationen av forskning och kunskap.

Universitetet har en bred och aktiv verksamhet genom olika former av campusaktiviteter, öppna seminarier och föreläsningar som riktar sig till allmänheten. Genom dessa aktiviteter och debatter kan lärosätena stimulera och uppmuntra både studenter och medborgare att engagera sig i samhällsviktiga frågor. Frågor och ämnesområden som lyfts fram på dessa seminarier och föreläsningar är inte sällan av aktuell och även ibland av kontroversiell natur.

Lunds universitet är en aktiv medlem i Scholars at Risk (SAR) sedan 2014. SAR är ett nätverk med över 500 medlemsuniversitet i 42 länder som stödjer och försvarar principerna om akademisk frihet och försvarar mänskliga rättigheter för forskare runt om i världen. Nätverket stödjer

utsatta forskare genom att ordna fristäder vid medlemsuniversiteten och flera forskare har fått en fristad vid Lunds universitet.

Ekonomiska förutsättningar och villkor

Den faktiska och reella akademiska friheten avgörs i hög grad av hur medel styrs och fördelas samt hur verksamheterna kontrolleras och följs upp. Universitetet vinnlägger sig om att ha en öppen och transparent diskussion kring hur medel fördelas i universitetets gemensamma resursfördelning såväl som inför besluten hur medlen fördelas inom fakulteterna och institutionerna. Detta är en viktig förutsättning för att skapa en kultur som gynnar den akademiska friheten.

Forskningens villkor och förutsättningar avgörs i stor utsträckning av vilka resurser som finns tillgängliga och hur de fördelas. Huvuddelen av forskningsmedlen utgörs av externa bidrag. Då de externa medlen i ökad utsträckning tilldelas specifika områden påverkar det forskares frihet och möjlighet att själv kunna välja område och forskningsobjekt. Det statliga basanslaget går samtidigt i ökad utsträckning till att samfinansiera externa projekt eller till bygga upp miljöer där externa bidrag är möjliga. Möjligheten för forskarna att själva identifiera och initiera forskning har därmed blivit alltmer begränsad.

Universitetet eftersträvar att åstadkomma strategiska satsningar som utgår från lärosätets styrkeområden inom forskningen. Ett konkret exempel är arbete med att ta fram fem tvärvetenskapliga profilområden som utnyttjar och lyfter fram universitetets bredd och styrkor. Denna typ av botten uppsatsningar utgår från forskare och forskargrupperns kompetenser och önskingar och understödjer därmed den akademiska friheten.

Utbildningens frihet inrymmer både en möjlighet för lärosäten att kunna planera, lägga upp och utveckla sina utbildningar utan direkt styrning från staten eller från externa parter samt lärarnas individuella möjlighet att självständigt och fritt genomföra utbildningen. Utbildningens frihet ger även studenterna förutsättningar att utforska och uttrycka sina egna åsikter och kunna ifrågasätta idéer och auktoriteter.

Universitetet har genom en tydlig och decentraliserad beslutsordning skapat ett system som möjliggör för lärarna och de utbildningsansvariga att utforma utbildningarna. Samtidigt är lärarens individuella frihet på olika sätt påverkad och kringskuren av regler och förutsättningar. Examensordningen utgör ett yttre regelverk som i hög utsträckning styr lärosätena och den enskilde läraren. Utbildningen behöver följa de regler som finns i högskolelagen och som påverkar innehåll och upplägg. Utbildningens upplägg, genomförande och examination styrs även av prefekter, ämnesföreträdare och kollegiala beslutsstrukturer.

Fråga 2

Hur vanligt är det att den akademiska friheten på lärosätet utmanas,

- a) internt, dvs. i situationer som uppstår inom lärosätet?*
- b) externt, dvs. genom påverkan av aktörer utanför lärosätet?*

Vetenskapen är uppbyggd runt ett ständigt och institutionaliserat ifrågasättande genom olika former av kollegial granskning, seminarier och disputationer där målet alltid är att ifrågasätta och ytterligare flytta fram kunskapens gränser. För detta institutionaliserade ifrågasättandet finns vissa grundregler som alltid måste följas. Att utmana kunskap och fakta är inte att utmana den akademiska friheten. Att utmana den akademiska friheten handlar i stället om att bryta normerna för det institutionaliserade ifrågasättandet eller att på ett otillbörligt sätt påverka lärare och forskares genom trakasserier, hot eller repressalier.

Lunds universitet är en av Sveriges största myndigheter med 40 000 tusen studenter och har över 8 000 anställda. Störningar och problem uppstår emellanåt i en sådan organisation. Universitetet har inget register eller system som samlat fångar upp när den akademiska friheten utmanas internt.

- a) Universitetets samlade bedömning är att det är ovanligt att den akademiska friheten för enskilda lärare och forskare utmanas och hotas av interna krafter inom lärosätet.

Lärosäten är inga öar utan en del av sitt samhälle. Externa faktorer och aktörer påverkar ständigt universiteten och högskolornas verksamhet. På samma sätt som lärosätena påverkar sin omgivning blir även lärosätena påverkade av det omgivande samhället, av företag, organisationer och enskilda medborgare. Det finns inga klara riktlinjer för när en extern påverkan övergår till att negativt påverka lärare och forskares individuella akademiska frihet. Det finns inte någon samlad bild av nivån av extern påverkan av den akademiska friheten för lärare och forskare.

Regeringens agerande, styrsystem och val av prioriterade områden är den enskilt största källan till extern påverkan av enskilda lärare och forskares frihet. Detta sker genom att peka ut särskilda utbildningssatsningar, genom ändringar i examensmålen, när medel till särskilt utpekade forskningsområden anslås och genom olika former av återrapporteringskrav. Privata forskningsfinansiärer påverkar vilken forskning som bedrivs av enskilda forskare. Genom samarbete med företag och externa organisationer påverkas utbildningen och forskningen. Enskilda medborgare kan påverka genom både visat intresse och genom hot.

- a) Universitetets samlade bedömning är att det är vanligt att den akademiska friheten för enskilda lärare och forskare utmanas och hotas av externa aktörer utanför lärosätet.

Fråga 3

Ge exempel på när den akademiska friheten på lärosätet har utmanats internt respektive externt. Beskriv konkret hur lärosätet agerade för att värna den akademiska friheten i de situationerna och vilka lärdomar som dragits.

Utmaningar internt av den akademiska friheten

Inom vetenskapen finns inte sällan ett starkt paradigm, en ledande teori och utgångspunkt inom ett ämnesområde. Dessa utgångspunkter kan upplevas som åsiktskorridorer som skapar förutsättningarna, utgör ramen och som styr diskussionen och slutledningarna. Om detta i sin tur leder till en tystnadskultur eller en snedvriden diskussion har den vetenskapliga miljön misslyckats. Samtidigt måste frågasättandet och diskussionen alltid ske i ett tillåtande och öppet klimat. Alla inom akademien har ett ansvar att skapa en respektfull och tillåtande miljö. I det akademiska ledarskapet ingår ett särskilt uppdrag att bevaka och upprätthålla ett gott akademiskt klimat.

Att diskussioner inom akademien går över gränser förekommer, men rättas som regel till av kollegiet inom sina olika områden och miljöer. Blir motsättningar allt för stora eller systematiska kan detta identifieras som ett arbetsmiljöproblem varefter särskilda processer och insatser kan sättas in. I denna typ av konflikter och situationer kan det åberopas att den akademiska friheten för enskilda akademiker är under hot. Men från lärosätets sida behandlas dessa situationer i huvudsak som arbetsmiljöproblem.

Inom forskningen växer vissa områden fram och skapar starka och dominerande miljöer. Forskningsinfrastruktur, starka teorier och metoder kan påverka val av forskningsämne och hur forskning genomförs. Enskilda forskare och forskargrupper kan uppleva att deras ämne eller utgångspunkt inte får tillräckligt med utrymme. Inom utbildningen kan vissa ämnen väljas och premieras av en institutionsstyrelse eller kollegial grupp. Hur utbildningen ska läggas upp och genomföras (t.ex. litteraturlistor, inriktning och examinationsform) kan också påverkas genom beslut på en nivå ovanför den enskilda läraren eller ämnesföreträdaren.

Enskilda lärare och forskare/forskargrupper kan uppleva att deras ämne och inriktning inte prioriteras och får den uppmärksamhet som upplevs befogad. Att inte få möjligheten att utföra önskad forskning eller genomföra utbildning efter eget önskemål kan uppfattas som en kränkning av den akademiska friheten. Från lärosätets sida ses ofta denna typ av situation inte som ett egentligt hot mot den enskildes frihet utan som en del av förutsättningarna och villkoren inom akademien.

Utbildningar utformas som regel genom kollektiva beslut som involverar flera lärare och lärargrupper. Vissa övergripande regler och utgångspunkter anger inom vilka ramar som utbildningarna utformas och genomförs. Enskilda lärare som väljer, av olika skäl, att lägga upp sin utbildning på ett sätt som inte står i samklang med kollegialt fattade utgångspunkter kan vid ett ingrepp från en institutionsföreträdare upplevas och tolkas som ett brott mot den enskilda lärarens frihet. I ett sådant fall kan universitetet mena att de gemensamt fattade besluten står över den enskilda lärarens rätt att agera självständigt i en undervisningssituation.

Olika typer av intresseorganisationer bland studenterna kan välja att på olika sätt föra fram sina synpunkter och skapa debatt. Detta utgör en viktig och naturlig del av lärosätets interna diskussionsklimat. Om dessa grupper väljer att använda sig av metoder som inte ligger inom ramarna för en god akademisk kultur kan detta diskuteras både med de aktuella grupperna och/eller med representanter från studentkårerna.

Utmaningar externt av den akademiska friheten

Det finns ett brett spektrum av olämplig påverkan, hot och inskränkningar från externa parter. Det kan utgöras av politiska beslut som styr verksamheterna på ett sätt som på ett olämpligt sätt inskränker den akademiska friheten för enskilda akademiker såväl som lärosätenas självbestämmande. Det kan handla om politiska eller åsiktsdrivna organisationer som försöker påverka eller tysta forskare och lärare som framför åsikter som uppfattas som provokativa eller felaktiga. Det kan även handla om att försöka tillskriva ämnesområden eller enskilda akademiker att vara aktivistiska.

Dessa påverkansförsök kan ta sig mycket olika uttryck – allt från öppet och aggressivt agerande till mer subtila åtgärder för att påverka innehållet. De sociala medierna har ändrat hur påverkan, hat och hot kommuniceras och sprids. De sociala medierna och vidhängande filterbubblor har inneburit att hoten och hatet fått en snabbare spridning och att allt fler personer involveras.

Det har skett en ökad politisering och polarisering inom flera olika områden i samhället. Det finns även en växande kamp om kunskap, om vad som ska definieras som fakta och utgångspunkter i samhällsdebatten. Denna utveckling och kamp drivs inte minst på av ett växande inflytandet från nya politiska partier och rörelser. Mitt i denna kamp står lärosätena. Denna politisering och polarisering har med understöd av de sociala medierna påtagligt ökat och breddat hoten mot akademiker vid universitet och högskolor.

Nedan följer exempel på situationer där extern påverkan har utmanat den akademiska friheten för lärare och forskare.

- Forskning och forskningsresultat som av personer och grupperingar ses som olämpliga eller felaktiga i förhållande till deras utgångspunkter och som väcker negativa reaktioner som genererar trakasserier och hot. Under de senaste åren har miljö- och klimatforskning alltmer kommit i fokus. Forskning som är kopplad till genus, mångfald och könsidentitet har under en längre tid väckt känslor, åsikter, hot och hat.
- Under coronapandemin utsattes enskilda forskare för olika former av hot och påtryckningar från grupperingar med olika utgångspunkter och agendor. Det handlade både om s.k. antivaxxare och om personer som försvarade folkhälsomyndighetens rekommendationer.
- Externa aktivistiska grupperingar som vill påverka lärosätet att agera mer aktivt i vissa frågor eller att inte utföra vissa typer av forskning.
- Kritik och påtryckning för bojkott av personer som är inbjudna till öppna föreläsningar och paneldiskussioner.
- Kritik och hot mot person som disputerat inom ett uppfattat kontroversiellt område och/eller presenterar slutledningar som uppfattas som olämpliga.

Lunds universitet har utarbetade och kommunicerade rutiner som ska vidtas vid hat och hot. Detta involverar i ett första steg universitetets säkerhetsavdelning, men omfattar också chefer och verksamhetsansvariga vid fakulteterna och institutionerna. Universitetet har en upparbetad och väletablerad kontakt med polis, SÄPO och MSB.

Fråga 4

Har lärosätet några ytterligare synpunkter som rör den akademiska friheten?

Akademisk frihet består av flera delar som förstärker varandra. I sin kärna omfattar akademisk frihet såväl forskning som högre utbildning samt institutionell autonomi. Universitet och högskolors självbestämmande har som syfte att säkerställa att forskningen och utbildningen är fri från olämplig styrning och fritt kan generera och sprida kunskap. Lärosätets autonomi är en grundläggande förutsättning för lärare och forskares individuella frihet. Det går därmed inte att studera och utvärdera den akademiska friheten utan att samtidigt även väga in lärosätets möjlighet till självbestämmande i förhållande till statens styrning, fördelning av medel och uppföljning av verksamheten. Att granska den akademiska friheten utan att samtidigt granska förutsättningarna för denna frihet riskerar att bli ofullständig eller, än värre, bli en missriktad skuldbeläggning.

Demokratin och den akademiska friheten är hotad i vår värld. Academic Freedom Index visar att den akademiska friheten har minskat under det senaste decenniet.¹ EU-parlamentet publicerade tidigare i år en rapport som lyfter fram att den akademiska friheten även i allt större utsträckning

¹ Varieties of Democracy Institute (2022). Academic Freedom Index.

är hotad inom EU.² Den akademiska friheten är inte längre en självklarhet i västerländska demokratier. EU har i allt tydligare ordalag lyft fram vikten av att den akademiska friheten tillvaratas och skyddas. Inte minst pekar EU på vikten av att den akademiska friheten bygger på en institutionell autonomi för lärosätena.

Den akademiska friheten garanteras i EU-rätten, som självklart även är bindande för Sverige. I artikel 13 i Europeiska unionens stadgar om de grundläggande rättigheterna (2010/C83/02) slås det fast att ”Konsten och den vetenskapliga forskningen ska vara fria. Den akademiska friheten ska respekteras”. Det anges bland annat att lärare och forskares akademiska frihet och universitetens institutionella autonomi bör bekräftas och garanteras i medlemsländernas lag, helst i grundlagen..

Att den akademiska friheten inrymmer både en individuell frihet och en autonomi för lärosätena framgår även av EU-domstolen. EU-domstolen avkunnade en dom 2020 i förhållande till Ungerns agerande mot sina lärosäten. Enligt domslutet (ECLI:EU:C:2020:792) ska den akademiska friheten garantera yttrandefriheten och handlingsfriheten, frihet att sprida uppgifter liksom frihet att utan begränsningar söka och sprida kunskap. Domstolen vägde även in en rekommendation från Europarådet *Recomendation 1762 (2006) on Academic freedom and university autonomy*. Av den rekommendationen framgår att den akademiska friheten även omfattar en institutionell och organisatorisk dimension. Den akademiska friheten har enligt EU-domstolen således även en koppling till lärosätenas organisatoriska ställning och grad av autonomi i förhållande till statsmakten.

Europarådet har antagit flera rekommendationer och resolutioner där akademisk frihet inkluderar både lärare och forskares individuella frihet samt lärosätenas autonomi. I resolution från 2015 (2039) betonas att högre utbildning och forskning ska bedrivas oberoende och utan politisk inblandning och att regeringarna i medlemsländerna bör se till att universiteten och högskolorna har tillräckliga resurser och stöd för att upprätthålla sin självständighet.³ Europaparlamentet antog 2013 en resolution (P7TA0423) som uppmanar medlemsländerna att stärka universitetens frihet genom att skydda lärosätenas självständighet och undvika politisk inblandning.⁴

År 2020 skrevs Romkommunikén under av samtliga länder som är med i Bolognaprocessen. För Sverige och den svenska regeringens del skrev utbildningsministern under. I kommunikén definierades akademisk frihet

² Europaparlamentet (2023). *State of play of academic freedom in the EU Member States*. Overview of de facto trends and developments.

³ Se även t.ex. rekommendation från Europarådets ministerkommitté 1995 (R952) om akademisk frihet och autonomi.

⁴ Se även resolution från Europaparlamentet från 2013 (P7TA0423) samt resolution från 2018 (P8TA0305).

som en grundläggande demokratisk rättighet samt "ett universellt värde med rötter i strävan efter kunskap och sanning". I uttalandet anges att "institutionell autonomi är grundläggande för akademisk frihet".

Att dela upp den akademiska friheten i två olika delar – den individuella friheten för akademiker och lärosätenas autonomi – går således på tvärs med utvecklingen och arbetet i EU. Denna tudelning av den akademiska friheten utgör i sig själv ett allvarligt hot mot den akademiska friheten.

Universiteten och högskolornas verksamhet utgör en viktig grund för den demokratiska utvecklingen. Lärosäten har i sina respektive länder fått en allt viktigare roll och ett större ansvar i att möta komplexa samhällsutmaningar och fungera som ett bålverk mot den tilltagande polariseringen i samhället. Lärosätena ger faktabaserade underlag till diskussioner och beslut och är delaktig i att hålla emot populism, faktaresistens och konspirationsteorier. I lärosätenas uppdrag ingår även att kritiskt granska hur regeringen, politiska partier och andra utövare av makt utför sina uppdrag i samhället.

Lärosätena har begränsade möjligheter att själva främja och värna den akademiska friheten om denna uppgift särskiljs från den politiska styrningen av universitet och högskolor. Institutionell autonomi innebär att lärosäten har ett tydligt och definierat oberoende från statlig och politisk styrning och ett fungerande självstyre. Genom den institutionella autonomi får lärosäten rätten att fatta beslut om sin organisation, utbildning, forskning och personal utan olämplig inblandning från regeringen eller andra externa aktörer.

För att uppnå institutionell autonomi för universitet och högskolor krävs att det finns en lagstiftning som tydligt definierar och skyddar lärosätens rättigheter och självstyre. Detta saknas idag. Utan ett sådant särskilt definierat skydd riskerar lärosätena att ligga helt öppna för politisk styrning och påverkan. Lagar och förordningar är en grundförutsättning men utgör ingen automatisk garanti för akademisk frihet. Den faktiska och reella akademiska friheten avgörs i hög grad av hur staten väljer att styra, fördela medel och följa upp. För att säkerställa den akademiska friheten samt lärosätenas autonomi krävs även goda ekonomiska förutsättningar och en funktionell styrning och återrapportering.